

Unntakstilstanden i Trondheim

Til tross for stadige kampanjer fra SS-orienterte kretser vil det nok være svært vanskelig å få den storgermanske idé til å slå skikkelig rot i Nasjonal Samling, konkluderes det i *Meldungen aus Norwegen* i oktober 1942.²⁶⁰ Det det her siktes til, er at Hitlers avvisning av Quislings fredsforslag hadde fått stadig flere i partiet til å mistenke der Führer for å ønske å frata Norge all autonomi og innlemme landet i det tyske rike som en provins. Frykten for dette ble også styrket av den politikk som ble ført av hans stedlige representant, Reichskommissar. Som følge av de stadige konfliktene med den norske ministerpresidenten og den økende motstanden i befolkningen hadde Terboven nemlig gått lei av alt snakk om nordmennesenes fremtredende rolle i det germanske fellesskap. I en tale til SS og Orpo sommeren 1942 gjorde han det klart at man nå måtte benytte alle midler for å sikre rikets interesser og Norges økonomiske yteevne. Å sørge for dette var nå langt viktigere enn å vinne de gjenstridige nordmennene for den storgermanske tanke. For Terboven var det særlig viktig fordi dette var en forutsetning for at Hitler ville la ham forlate landet.²⁶¹

Reichskommissar ønsket nå å vise handlekraft gjennom å bruke de maktmidler ordningen om sivil unntakstilstand hadde gitt ham. I Trøndelag ble det utover høsten begått flere sabotasjehandlinger som åpenbart ble støttet aktivt eller passivt av befolkningen. Den økende motstandsaktiviteten syntes å stemme godt med antagelsen om en planlagt alliert invasjon langs kysten fra Trondheim til Finmark. For Terboven var det maktpåliggende å vise at han hadde kontroll. Den 5. oktober dro han derfor selv nordover for å overvåke mottiltakene. Dagen etter sammenkalte han til møte på Torvet i Trondheim. Her erklærte han innføring av sivil unntakstilstand i deler av Sør-Trøndelag, inkludert Trondheim, Nord-Trøndelag og Grane i Nordland.

Aksjonen ble gjennomført av seks kompanier fra Orpo-regiment 26, et politikompani og et nyoppstilt Kradschützen-kompani (motorsykelkompani) fra Oslo, 115 mann fra tysk sikkerhetspoliti og lokalt norsk stats- og ordenspoliti. Fra 6. til 12. oktober undersøkte disse mannskapene 12 857 personer og 3372 kjøretøyer, gjennomførte 1434 hus og gårder og arresterte hundretalls personer. I tillegg ble alle mannlige jøder over femten år arrestert. På Stiftsgården holdt Terboven konferanse med SD og NS' fylkesfører Henrik Rogstad. Ti borgere ble valgt ut, transportert til fangeleiren på Falstad og henrettet. I dagene som fulgte, ble motstandsfolk fra Nordland som var blitt knyttet til lokale sabotasjeaksjoner, også henrettet.²⁶²

Etter 25. oktober 1940 hadde norsk politi *de facto* stått under HSSPF

Redieß' kontroll. Og i Trondheim fikk man nå demonstrert hva dette innebar. Som politimannen Christopher Lange forklarer: «[...] da jeg var kommet opp på mitt kontor, kom en tysk offiser opp til meg med et brev fra general Redieß hvor det sto at jeg var direkte underlagt ham så lenge unntagelsestilstanden varte.»²⁶³ Det later til at de norske politifolkene hadde få problemer med disse nye kommandoforholdene. I sin rapport til Himmler bemerker Redieß at de norske politienhetene hadde utmerket seg fordelaktig under aksjonen.²⁶⁴

Selv om Terboven kunne stole på at Redieß ikke protesterte mot slike hardhendte tiltak, var han likevel nødt til å skaffe seg aksept fra RSHA, og i siste instans Himmler. Og her kunne han slett ikke forvente bare velvilje. I *Meldungen aus Norwegen* skriver man at aksjonen har fått nordmenn til å reagere kraftig, særlig på gisselskytingen: «Når man tar i betraktning at en stor del av de som ble skutt, hadde gitt vesentlige bidrag til oppbyggingen av norsk kultur og handel, må man spørre seg om tyskerne under slike omstendigheter har i sinne å fortsette sin propaganda for opprettelsen av det storgermanske fellesskap.»²⁶⁵

I sin rapport til Himmler legger Redieß ved en stemningsrapport fra 23. oktober som åpenbart var ment å motvirke kritikken. Her heter det at den saken nå hadde «sovnet inn» i befolkningen og at den generelle motvilje mot okkupantene hadde eksistert lenge, og altså ikke kunne tolkes som en reaksjon på Terbovens aksjon.²⁶⁶

Himmler var imidlertid ikke fornøyd etter å ha lest rapporter både fra SD og fra lederen i SS- und Polizeigericht Nord, Helmuth Latza. Her blir gisselhenrettelsene og standretten betraktet som i strid med lovgivningen og karakterisert som «bolsjevikiske metoder».²⁶⁷ Ifølge Latzas utsagn etter krigen reagerte Himmler sterkt da han leste dette: «Himmler var [...] Norges-vennlig og hadde brukt seg voldsomt overfor Terboven for den behandling han hadde gitt i Trondheim.»²⁶⁸ Reichsführer-SS' reaksjoner kan også utleses av en ordre som Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (BdS) Fehlis i april året etter ble nødt til å sende ut til kommandørene i Sipo og SD i Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø. Her heter det at gisselaksjoner ikke lenger skulle gjennomføres uten godkjennelse direkte fra Reichsführer-SS.²⁶⁹

Aksjonen mot de norske jødene

Den 22. oktober 1942 ble en flyktninggruppe på ti, hvorav ni var jøder, oppdaget på Halden-toget av grensepolitimann Arne Hvam. En av grenselosene skjøt Hvam, hvoretter han hoppet av toget i fart sammen med to unge

ville reagere positivt på innføringen av allmenn verneplikt. For å unngå den obligatoriske utkallelse til alarmerhetene, valgte mange nemlig å forlate Hirden. Dette ledet til at ministerpresidenten til slutt oppga tanken på å mobilisere to divisjoner via HAE.³⁵⁵ Fra et SS-standpunkt var det ikke bare negativt: Det forsterket inntrykket av at SS' statsbeskyttelseskorps måtte vokse frem gjennom seleksjon og frivillig verving.

Kradschützen-kompani og skjegere i Norge

Da de norske skjegerne kom tilbake til Norge rundt årsskiftet 1944–45, var det til en atmosfære som var preget av en sammensmelting av SS, tysk og norsk politi og Hirden. Realiteten var nå at skjegerne skulle settes inn i kamphandlinger rettet mot antityske krefter i Norge.

Det er flere eksempler på at SS' sammensmeltingspolitikk ledet til etablering av felles norsk-tyske enheter med sikkerhetsmessige oppgaver. Blant annet hadde Orpos *Schnellkommandos* fra 1940 skapt en presedens for dette.³⁵⁶ Tidlig i 1943 hadde man også planlagt enheter av hird og norsk politi under tysk kommando.³⁵⁷ Det tysk-uniformerte statspolitiets utrykningskommando fra 1944 og Politiets innsatsstab, etablert i 1945 etter likvideringen av generalmajor Marthinsen, er andre eksempler på slike enheter, om enn med begrenset suksess.³⁵⁸ SS' bestrebelse på å sikre operativ kontroll over det norske politiet, Hirden og Waffen-SS-veteranene var ikke bare motivert av et ønske om å nøytralisere NS' innflytelse, men også av behovet for å utvikle den lokale antipartisan-kapasiteten som var nødvendig for å møte den økende trusselen både fra Milorg og en forventet alliert invasjon. I 1945 foreslo SS-Obers-turmführer Ola O. Furueth – en ledende ideologisk instruktør i GSSN som senere ble tilknyttet SS-Hauptamt – overfor Hitler at det måtte mobiliseres en norsk «Volkssturm» med en kjerne av Waffen-SS-veteraner for å befri Nord-Norge – en logisk konsekvens av hans fanatiske tilslutning til SS-tanken.³⁵⁹

Til tross for en noe fantasifull karakter sammenfalt Furueths forslag med den norske SS-ledelsens synspunkter i en tiltagende konflikt med ledelsen i Berlin om Den norske skjegerbataljons fremtid. Allerede i november 1944 meddelte Terboven Wehrmachts øverstkommanderende i Norge, Lothar Rendulic, at skjegerne skulle skilles ut av hans 20. Gebirgs-Armee for å settes inn i Norge, antagelig som kjernen i en ny, større norsk enhet. Noen nordmenn ble beordret til å forsvare støttepunkter i nord rundt Porsangerfjorden.³⁶⁰ SS-ledelsen i Berlin ville også løsrive den tidligere Skjegerbataljonen fra korpskommandørens kontroll, men ønsket at mannskapene nå skulle bli en del av en egen Sondertruppe der Reichsführer-SS – uavhengige

spesialavdelinger direkte underlagt Himmler og hans HSSPFer. I desember 1944 beordret derfor SS-Führungshauptamt at enheten skulle trekkes ut av 6. SS-Gebirgs-Division Nord og reorganiseres som SS-Schi-Bataillon 506 (norwegisches).³⁶¹ Intensjonen var at bataljonen skulle reorganiseres, opplæres og utstyres på Mysen til å bli en motorisert SS- og politi-skibataljon som i tillegg skulle være opplært til å bruke ulikt motorisert materiell om sommeren.³⁶²

Det lokale lederskapet i Norge – Redieß, Leib og den nyankomne Befehlshaber der Ordnungspolizei (BdO), Hermann Franz – sammen med Terboven hadde derimot andre ideer.³⁶³ Etter Leibs anbefaling besluttet Redieß, uten godkjenning ovenfra, å sette i gang med en radikal reorganisering av Skijegerbataljonen.³⁶⁴

I motsetning til Himmler, som ønsket å holde den norske bataljonen samlet, var Redieß' plan å skape sammensmeltede norsk-tyske enheter, *Polizei-Kraftradschützenkompanien* (Pol.-Kradschützenkp.). Dette var Orpomotorsykkelenheter som kunne settes inn uavhengig, og som åpenbart var helt unik for Norge.³⁶⁵ To kompanier, nominelt organisert i Kradschützen-Bataillon Oslo, var allerede blitt etablert av BdO i 1942, og tidlig året etter var de blitt tre.³⁶⁶ Disse skulle brukes som støtte for Sipo under større operasjoner mot «bander og agenter».³⁶⁷

Tidlig i 1945, mens Skijegerbataljonen fortsatt var stasjonert i Narvik, ble Frode Halle kalt til et møte med Redieß på Skaugum. Her ble han informert om HSSPFs plan om å bruke skijegerne mot «banditter og sabotører» i motstandsbevegelsen. Etter krigen hevdet Halle at han uttrykte uvilje overfor denne ideen.³⁶⁸ I stedet ville han at Skijegerbataljonen fortsatt skulle bli i Nord-Norge for å kjempe mot de sovjetiske invasjonstyrkene.³⁶⁹

Den 29. januar 1945 informerte Redieß Quisling om at den eksisterende Skijegerbataljonen skulle deles opp slik at den kunne brukes i en tysk-norsk motorisert enhet for å bekjempe den «økende terror og sabotasje». HSSPF understreket også at det skulle være like mange tyskere og nordmenn i denne formasjonen.³⁷⁰ Quislings svar kom 1. februar. Mens han ikke hadde noen motforestillinger mot at enheten ble brukt i kampen mot motstandsbevegelsen, var han kategorisk motstander av ideen om en blandet enhet. I stedet argumenterte han for en mer ortodoks oppfylling av ordren fra SS-Führungshauptamt ved at man styrket den gjenopprettede bataljonen med norske frivillige fra SS-Vaktbataljon.

Tidlig i februar 1945 ankom Skijegerbataljonen – nå formelt SS-Schi-Bataillon 506 – til Mysen.³⁷¹ Samtidig ble Quisling innkalt til et møte hos Redieß hvor han ble meddelt at hans innvendinger ikke ville bli tatt til følge.

Den norske Skijegerbataljonen skulle opprettholdes, men i en ny form: Den skulle ekspanderes til seks SS-Schijäger-Schützen-Kompanien ved inkorporering av tre eksisterende tyske SS-Polizei-Kradschützen-kompanier.

Stikk i strid med de løfter Redieß hadde gitt Quisling, beordret han noen dager senere avvikling av bataljonen. Mannskapene skulle nå knyttes til seks Kradschützen-kompanier utplassert i Oslo, Vikersund, Notodden, Gjøvik, Holmestrand og Skien. Som følge av oppløsningen av bataljonsstaben ble tre offiserer, inkludert Halle, overført til ny tjeneste. Mens mannskapene organisatorisk fortsatt skulle være underlagt Waffen-SS, ville de bli stilt til BdOs disposisjon. Nye rekrutter skulle opplæres på Kongsvinger av Germanische Leitstelle.³⁷² I realiteten var dermed Skijegerbataljonen oppslukt av den tyske Kradschützen-bataljonen i Oslo, ikke omvendt.³⁷³ Dette er et eksempel på en oppsiktsvekkende arrogant holdning hos SS-lederskapet i Norge overfor direktivene fra Berlin. Etter å ha blitt informert av Quisling om HSSPFs intensjoner, ble Halle innkalt til et møte med BdO Franz og Leib. Her protesterte han høylytt mot omfordelingen av sine menn på de tysk-norske formasjonene. Resultatet var at han ble truet med å bli kommandert til fronten.³⁷⁴

I NS-kretser var det motvilje mot Redieß' planer. Einar Rustad sendte blant annet et langt memorandum til SS-Führungshauptamt hvor han argumenterte kraftig mot konsekvensene av denne oppdelingen. Her spør han også om Redieß' planer virkelig hadde SS-ledelsens bifall.³⁷⁵ Men protestene hadde liten virkning. Den 20. februar kom den definitive ordren fra Redieß om omorganiseringen. Som en formalistisk gest til nasjonalistiske følelser i NS la Redieß pompøst til: «SS-Skijegerbataljon 506 er for oss alle blitt en tradisjon. Den vil ikke opphøre, men bestå gjennom bekjempelsen av terrorister og sabotasjegrupper på norsk jord. Derigjennom vil den sanke ny heder til sin fane.»³⁷⁶

I en senere klargjøring fra Franz ble det understreket at de seks nye kompaniene av «innsats- og ledertekniske grunner» ville bli organisert i en felles bataljon med tittelen «SS- u. Pol.Schi.Jg.Btl. 506 (mot)». Dette var nok et formalistisk forsøk på å imøtegå kritikken fra både NS og Berlin. Interessant nok blir prosessen hvor man koblet sammen Waffen-SS og politiet, norske og tyske enheter, åpent beskrevet av Franz som «Verschmelzung», sammenmelting. Ytterligere indikasjon på denne tiltagende prosessen er det faktum at den «wirtschaftliche Versorgung» av den nye bataljonen ble overlatt 1. bataljon i Polizei-Regiment 27 i Oslo. Et unntak ble gjort for bataljonsstaben og 5. kompani, som ble håndtert av SS-Vaktbataljon, siden den nye formasjonens hovedkvarter skulle ligge i Holmestrand.³⁷⁷

For å påskynde reorganiseringen ble den gjenstridige Halle erstattet av en ny bataljonskommandør. Det var en mann som sto mer på linje med den norske SS-ledelsen: politimajor og SS-Sturmbannführer Egil Hoel.³⁷⁸ Den tidligere legionæren hadde i en kort periode hatt kommandoen over 2. politikompani. Hans kvalifikasjon var blitt bekreftet gjennom to års tjeneste på østfronten.³⁷⁹ I april 1945 ble han forfremmet til SS-Obersturmbannführer.³⁸⁰

Nordmenn mot nordmenn

Etter en periode med reorganisering og opplæring på Mysen fremsto den nye forsterkede bataljonen under Hoels ledelse med en styrke på tolv hundre mann.³⁸¹ Disse inkluderte tidligere norske skjegere, tyske Orpo-menn fra de tidligere Kradschützen-kompaniene og antagelig flere hentet inn fra Hirdens Alarmenheter.³⁸²

Bataljonen ble operasjonelt inndelt i de planlagte seks kompanier, utplassert hver for seg utover Østlandet: Ullevål i Oslo, Vikersund, Gjøvik, Skien, Notodden og Holmestrand, som var Hoels hovedkvarter.³⁸³ Som vanlig blant de misfornøyde norske frivillige ble det sendt klager til Himmler over HSSPFs hardhendte reorganisering av Skjegerbataljonen. Følgen ble at Reichsführer-SS beordret at omorganiseringen skulle reverseres, men dette ble aldri gjort.³⁸⁴ Berger reagerte også på tiltaket og ga ordre om at Leib umiddelbart skulle fratre stillingen som leder av Germanische Leitstelle i Norge. Redieß klarte imidlertid å beskytte Leib ved å beholde ham i Oslo som sin stabssjef.³⁸⁵

I tillegg til Hoel kjenner vi navnet til en av de tyske kompanikommandørene: Lt. d. Schutzpolizei Karl Eckhold, som ledet kompaniet i Vikersund fra midten av februar til slutten av mars, hvoretter han overtok ledelsen av kompaniet i Oslo. Dette ledet han til krigen var over.³⁸⁶ I 1942 var Eckhold utnevnt til SS- und Polizeigebietsführer (SSPGf) i distriktet Bobrujskland.³⁸⁷ Her ledet han blandende enheter av tysk politi og lokale støttetropper i operasjoner rettet mot partisaner og jødisk lokalbefolkning.³⁸⁸ I Norge fortsatte han altså å lede en slik sammensmeltet gruppe, nå i kamp mot norsk motstandsbevegelse.

At det var forventet at disse kompaniene skulle drive en svært brutal kamp mot Milorg, styrkes av det faktum at den øverste lederen var BdO Hermann Franz. Han hadde tidligere ledet SS-Polizei-Gebirgsjäger-Regiment 18 – dannet på basis av to Orpo-skibataljoner opplært i Norge i 1941 – under operasjon Enzian i Slovenia, som dannet forbildet for senere antipartisanoperasjoner og etnisk rensning.